

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

БУЛАХ АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161,2'37'373

**АНАЛІТИЗМ СИНТАКСИЧНИХ ФОРМ
НА РІВНІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

035.01 «українська мова та література»

Автореферат

дипломної роботи на здобуття академічного ступеня
магістра філології

Миколаїв – 2021

Робота виконана на кафедрі української філології та міжкультурної комунікації Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент

ОСТРОВСЬКА Людмила Станіславівна

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили

доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації

ostrovskaludmyla@gmail.com

Рецензент:

кандидат філологічних наук, доцент б. в. з

ТУЛУЗАКОВА Ольга Геннадіївна

Чорноморський національний університет

імені Петра Могили

доцент кафедри журналістики

ola8118@gmail.com

Захист відбудеться 25 лютого 2021 року о 10⁰⁰ годині в Чорноморському національному університеті імені Петра Могили за адресою: 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Автореферат підготовано 19 лютого 2021 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Кваліфікаційне дослідження на здобуття ступеня магістра присвячено розгляду аналітичних синтаксичних форм на рівні простого речення, а також – встановленню відповідних формоделей за визначеними граматичними способами вираження головних членів речення і поширювачів (прислівних, детермінантних) разом із семантичним аспектом.

Останнім часом дослідження на синтаксичному рівні, а також на морфологічному, здійснюються науковцями, яких цікавлять питання визначення природи таких явищ, як «синтетизм» і «аналітизм» української мови. Коло інтересів таких сучасних мовознавців, як І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, О. А. Дубова, О. О. Тараненко, А. П. Загнітко, Г. В. Кутня тощо становлять проблемні питання з приводу пошуків остаточних критеріїв для чіткого розмежування ознак синтетизму та аналітизму з метою формулювання точної типологічної кваліфікації мови, а також – окреслення ключових тенденцій її розвитку. Згідно з традиційним поділом усіх мов світу на флективні та аглютинативні загальновідомим постає той факт, що первинними були саме синтетичні, тоді як аналітичні почали набувати виражених ознак з метою вдосконалення мовних засобів людства. Традиційно українську мову зараховують до синтетичних з певними ознаками аналітизму. Проблема класифікації й подальшого аналізу складених синтаксичних форм української мови на рівні простого речення цікавила багатьох науковців і досі перебуває в центрі уваги здебільшого синтаксистів. **Актуальність** обраної теми дипломної роботи окреслено посиленням аналітичних тенденцій у сучасній українській мові, а також постійною потребою різнопланового розгляду й глибокого дослідження динаміки на кожному мовному рівні. Отримані результати будуть слугувати джерелом інформації про рівень співвідношення синтетичних й аналітичних явищ у сучасній українській мові. До того ж, посилена увага до вивчення аналітизму може призвести до правильного формування граматичного механізму мовлення особистості, зокрема іноземних студентів, які мають за мету сформувати досконалу комунікативну компетенцію.

Метою є встановити аналітичні синтаксичні формомоделі на рівні простого речення матеріалів художніх і публіцистичних текстів, залучивши до цього академічні погляди та підходи, а також здійснити спробу систематизації окреслених моделей з урахуванням формально-граматичного і семантичного критеріїв. Заявлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити критерії розмежування синтаксичного та морфологічного, синтаксичного та лексичного аналітизму;
- охарактеризувати поняття головного аналітичного члена речення, аналітичного поширювача;
- систематизувати типові формомоделі складеного типу на позначення головних членів речення, поширювачів;
- визначити семантичні особливості аналітичних синтаксичних компонентів.

Об'єкт дослідження: аналітичні синтаксичні компоненти на рівні простого речення з текстів художнього і публіцистичного стилів.

Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості аналітичних сполук у складі простого речення на позначення конкретних членів речення та поширювачів.

Під час написання цієї наукової роботи було використано такі **методи дослідження**, як:

- **метод суцільної вибірки** – відбір досліджуваних синтаксичних компонентів (аналітичних синтаксичних форм);
- **описовий** – виділення конкретних одиниць аналізу (аналітичні синтаксичні форми), їхнє членування та класифікація за певними критеріями;
- **структурний** – синхронний аналіз відібраних синтаксичних складених формомоделей щодо їхньої реалізації як члена простого речення порівняно з типовими ознаками аналітичних конструкцій; реальним є не окрема синтаксична одиниця складеного типу, а мова як цілісна система. У нашому випадку цей метод базується на прийомі дистрибутивного

аналізу, який полягає у розподілі відібраних аналітичних синтаксичних конструкцій і подальшій їхній ідентифікації шляхом об'єднання у відповідні семантичні групи;

- **метод кількісних підрахунків** – здійснення статистичного дослідження відібраних синтаксичних компонентів і оформлення отриманих результатів у вигляді діаграм.

До **джерельної бази** роботи належать твори сучасної української літератури: «Музей покинутих секретів Оксани Забужко, «Рекреації» Юрія Андруховича, з яких методом суцільної вибірки було вилучено 430 аналітичних синтаксичних конструкцій.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі представити загальний спектр аналітичних конструкцій, використаних у текстах художньої літератури, для вираження того чи іншого члена речення з урахуванням не лише граматичного аспекту, а у поєднанні з лексичним, визначивши при цьому співвідношення конкретних формоделей, що було проілюстровано відповідно. Було узагальнено теоретичний матеріал, присвячений розгляду аналітичних способів вираження членів речення відповідно до їхньої структурно-семантичної оцінки та формально-граматичної організації, що дало змогу класифікувати відібрані зразки за конкретними критеріями для визначення перспектив подальших досліджень у послідовному вивченні та аналізі аналітичних конструкцій на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Теоретичне значення роботи полягає у детальному дослідженні особливостей конфронтації «аналітизм / синтетизм» на морфологічному, синтаксичному, лексичному рівнях мовної системи, а також у розгляді еволюційних тенденцій мови до збільшення кількості складених форм для вираження тих чи інших позамовних реалій.

Практичне значення дослідження зосереджено на можливості окреслення практичних рекомендацій щодо уникання як надміру аналітичних громіздких конструкцій, так і неоднозначних синтетичних одиниць на основі

зібраного та опрацьованого матеріалу. Вибір синтетичної чи аналітичної моделі у лінгвістичному дискурсі залежить від прагматичних намірів мовця, його стилістичних уподобань, що визначає комунікативні потреби динамізації мовлення.

Особистий внесок магістранта. Опрацювання основних способів вираження головних членів і поширювачів простого речення, встановлення на основі отриманого матеріалу конкретних формоделей і визначення співвідношення вживання конкретних різновидів аналітичних підметів, присудків, означень, додатків, обставин, детермінантів у художніх текстах.

Апробацію результатів дослідження здійснено шляхом написання та оприлюднення публікації наукової статті на тему «Формальні моделі аналітичного підмета в українській мові» у науковому журналі «Студентські наукові студії» розділу Актуальні проблеми української філології, випуск № 39.

Структура роботи: наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку умовних скорочень використаних джерел і списку використаної літератури, який нараховує 76 позицій. Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок, з яких 85 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукового дослідження, сформульовано його мету і відповідні завдання, зазначено об'єкт і предмет кваліфікаційного пошуку, визначено матеріал дослідження і теоретико-методологічну базу, окреслено його наукову новизну, висвітлено теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані щодо апробації отриманих результатів дослідження.

У **першому розділі** «Синтаксичний аналітизм української мови» висвітлено результати аналітичного огляду та аналізу теоретичних праць, присвячених питанню встановлення особливостей реалізації аналітизму на певних рівнях цілісної структури мови. Серед таких розвідок особливої уваги заслуговують, наприклад, роботи Н. Хомського, присвячені темі породжувальної граматики, публікації А. В. фон Шлегеля з першою згадкою

про поділ мов на синтетичні та аналітичні (1818 рік); з більш сучасних праць необхідно згадати монографію О. А. Дубової «Типологічна еволюція морфологічних систем української та російської мов» з приводу встановлення співвідношення між типами в структурі мови, а також статтю дослідниці «Новий погляд на морфологічний синтетизм й аналітизм у контрастивному аспекті». Монографія А. П. Загнітка «Теорія сучасного синтаксису» містить інформацію про різноплановість аналітизму як мовного явища на морфологічному і синтаксичному рівнях, а новітні наукові розвідки Галини Кутні – про основні способи вираження головних членів і поширювачів речення, сформованих аналітично. Значна кількість корисних і необхідних з наукової точки зору зауваження / коментарі про функціональність аналітичних конструкцій на морфологічному рівні, прояви синтаксичного аналітизму або тенденції розвитку лексичного аналітизму відображено у працях І. Арібжанової, В. Бабайцевої, О. Бондар, В. Ярцевої, Н. Кобченко тощо.

Багато лінгвістів дослідження проявів аналітизму здійснювали на основі опозиції зазначеного поняття із суміжним – синтетизмом. Вони встановили, що явище аналітизму полягає у відсутності у повнозначних словах показників зв'язку між ними, а синтетизм, навпаки, у наявності таких формальних показників. Також у розвідці послідовно розглянуто особливості морфологічного / синтетичного / лексичного аналітизму, таким чином було встановлено, що перший полягає у вираженні додаткового до основного лексичного значення морфологічних категорій поза межами повнозначного слова за допомогою службових слів; синтаксичний – реалізації додаткового синтаксичного значення основного структурно-семантичного компонента за допомогою поєднання двох або більше словоформ; лексичний, найбільш динамічний з-поміж усіх, передбачає розгляд цілісної семантичної одиниці, вираженої вільним словосполученням або фразеологізмом.

Також було переглянуто низку досліджень на предмет вираження аналітичних головних членів речення та аналітичних поширювачів (прислівних, детермінантних), спираючись на основні тлумачення термінів (словник

лінгвістичних термінів за редакцією Д. І. Ганича, О. С. Олійника, розробки О. С. Ахманової, В. М. Русанівського тощо). Було також розглянуто принципи поділу речення на компоненти залежно від конкретної тенденції, а також основні способи вираження аналітичних підметів, присудків, а також аналітичних прислівних і детермінантних поширювачів.

Таким чином, робимо загальний висновок про те, що теоретична частина наукової роботи дала змогу визначити, які саме характерні риси притаманні синтаксичному аналітизму, як вони конкретно реалізуються в мові, а також окреслити загальні варіанти вираження членів речення аналітично.

У другому розділі «**Структурно-семантична специфіка синтаксичних аналітичних компонентів**», спираючись на вибірку дослідження, яка нараховує 430 одиниць, було створено і детально описано моделі головних аналітичних членів і поширювачів простого речення. Вираження підметових сполук здійснюється типовими формоделами на позначення синтаксично-неподільних словосполучень з різними семантичними відтінками є найуживанішими (Adj_1N_1 ; N_1N_2 ; Adv_1N_2). У наукових розвідках, присвячених вивченню тотожного питання, зазначено, що синтаксично-неподільні, а саме – кількісно-іменні словосполучення, займають першу позицію за кількістю для вираження складеного підмета, однак у нашому випадку спостерігається менш активна тенденція щодо їх використання як способу реалізації аналітичних підметових сполук.

Основні способи реалізації типів аналітичного присудка виражено типовими синтаксичними формоделами комбінованого зразка, такими як простий дієслівний присудок (форми майбутнього часу, наказового та умовного способів, давноминулого часу); складений дієслівний / іменний присудок з різними семантичними групами; дублетний присудок; прислівниковий; фразеологічний. У відсотковому відношенні найбільшою мірою моделі складеного дієслівного присудка виступають способом реалізації аналітичної присудкової форми, на другому місці, майже з однаковими показниками,

виступають граматичні форми складеного іменного присудка, а також сполуки фразеологічного типу й лексикалізовані словосполучення. Найменш вираженою аналітичною формою предиката є модель трьохелементного й прислівного присудків – саме ці різновиди носять дискусійний характер щодо визначення їх як самостійних одиниць вираження присудковості речення.

Формоделі на позначення поширених узгоджених / неузгоджених означень є різноманітними за морфологічним критерієм, а саме: прийменниково-відмінкові звороти, прикметникові / дієприкметникові звороти та інфінітивні нерозкладні комплекси.

Серед визначених типових формоделей вираження аналітичних об'єктних поширювачів найбільшу кількість складають лексикалізовані сполучення з типовою формоделлю N2N2 – 65 % загального числа; потім, за статистичними підрахунками, 35 % відведено для семантико-граматичних словосполучень на позначення кількості з типовою формоделлю Num2N2 (семантичних різновидів цієї групи багато, всі вони неоднорідні); і останній спосіб вираження, периферійний, за допомогою форм власних назв – усього 10 %.

Щодо аналітичних обставинних прислівних поширювачів, можемо зазначити, що вони характеризуються частотністю та неоднорідністю форм реалізації у реченні, а по-друге, не менш важливий факт, такі компоненти мають вагоме значення для формування семантико-синтаксичної структури речення як комунікативної одиниці, що є його першочерговим завданням. Основні способи вираження прислівних поширювачів – прикметникові / дієприкметникові звороти, прийменниково-відмінкові форми нерозкладних словосполучень, порівняльні звороти.

Детермінантні поширювачі характеризуються досить обмеженим використанням. Найчастіше такі одиниці виражені прислівниками, виражаючи різні значення: сукупності / роздільності і уточнення / обмеження, а також ті, що виражені найтипівішими морфологічними формами – прийменниково-

відмінковими утвореннями *типу внаслідок, з нагоди, у результаті, у результаті, за наявності, на випадок* тощо

ВИСНОВКИ

Набір універсалій, якими ми послуговуємося кожного дня, формує фундамент такої науки, як теорія мови, що покликана здійснювати системний аналіз мовних одиниць, категорій тощо. Повсякчас її ключові принципи впливають на вибір певних лінгвістичних універсалій, функціональний потенціал яких розкривається у синтезі мовних знаків із формами мислення людини. Тобто, можемо говорити про те, що вживання конкретних синтаксичних одиниць як зразків вершинного ярусу структури української мови обґрунтовано спрямованістю мовленнєвих процесів і характером комунікативної мети мовця.

Проведення даного наукового дослідження передбачало поглиблений аналіз аналітичних синтаксичних форм на рівні простого речення. Першочергово слід було чітко окреслити поняття аналітизму. Під час ознайомлення з теоретичним матеріалом, присвяченого цьому питанню, стає зрозуміло, що аналітизм як модель мовної одиниці має досить широкий діапазон вияву на рівні структурного розвитку української мови. Зокрема це яскраво проявляється на морфологічному, синтаксичному і семантичному ярусах, що і привертає увагу значної кількості сучасних лінгвістів. Наявний теоретичний матеріал дав змогу встановити певні особливості кожного різновиду аналітизму. Так, наприклад, морфологічний аналітизм виявляється не так у змісті, як у самій формі одиниці, яка передбачає її складену будову. Безперервне використання одиниць такого зразка поступово призвело до модифікації відмінково-числової парадигми мови, утвердження і розвиток граматично невиражених флексій, а також оформлення невідмінюваних іменників в окремий клас слів, питання статусу яких завжди привертало увагу дослідників, а зараз особливо цікавою з наукової точки є проблема їхньої родової диференціації. Прикладами морфологічного аналітизму є форми

компаратива / суперлатива прикметників, футурні дієслівні форми, давноминулого часу, імперативу з особи однини / множини тощо.

Протилежним за своїми функціональними особливостями виступає лексичний аналітизм, який простежується на рівні семантики цілісної одиниці, вираженої фразеологізмом або вільним словосполученням. Так, один компонент є носієм основного лексичного значення, а другий – додаткового. Синсемантичні слова з різними лексико-семантичними та граматичними ознаками виступають ключовими компонентами таких аналітичних конструкцій.

Наша наукова розвідка стосується синтаксичного аналітизму, який проявляється на рівні простого речення. Його особливістю є внутрішня і зовнішня фрагментарність, розчленованість форми і змісту. Синтаксична конструкція у такому випадку формально складається з декількох компонентів, між якими встановлюється відповідний тип синтаксичного зв'язку, і паралельно з цим відбувається руйнація її реченнєвої структури. Найбільш значущим з-поміж небагатьох способів визначення прикладів синтаксичного аналітизму є членованість вираження структурно-семантичного компонента, тобто члена речення. Додатковими можуть бути порядок слів (вибірка нараховує декілька прикладів аналітичних синтаксичних конструкцій інверсійної будови) або занадто велика кількість літер у слові. Практична частина роботи якраз і мала на меті встановлення типових формоделей головних членів речення і поширювачів, виражених аналітично, а також передбачала визначення частотності використання контрєктних форм. Можемо констатувати факт того, що немає чітко окреслених критеріїв для розмежування аналітичних підметів, присудків, означень тощо. На нашу думку, структурно-семантична єдність одиниць дозволяє нам зарахувати їх до одного лексичного поля, беручи до уваги не тільки зовнішню форму, а й внутрішню семантичну спільність формальних показників. Відібрані зразки конкретних формоделей, об'єднаних у семантичні групи, виконують головну роль номінації, а саме – репрезентують об'єктивні зв'язки між явищами навколишньої дійсності.

Результати практичної частини дослідження інформують нас про те, що серед усіх способів оформлення аналітичних підметів найпродуктивнішими є ті, що виражені синтаксично-неподільними і семантико-синтаксичними словосполученнями різної семантики, а на противагу виступають інфінітивні та фразеологічні одиниці. Синтаксичні одиниці речення, виражені формою складеного дієслівного присудка є найактивнішим способом реалізації предикативного компонента, коли прислівний і трьохелементний майже не активні у цьому плані. З огляду на отримані дані можемо стверджувати, що прийменниково-відмінкові конструкції є найбільш вмотивованими для вираження аналітичних прислівних означень і детермінантних поширювачів; об'єктні поширювачі, виражені аналітично, найчастіше передаються метафоричними цілісними комплексами, а порівняльні звороти і форми власних назв мають досить низький ступінь вияву аналітизму серед прислівних і детермінантних поширювачів.

За останні десятиліття розвитку граматичної системи української мови науковцями було засвідчено посилену тенденцію до активнішого вживання аналітичних конструкцій. Поява більшої кількості аналітичних конструкцій у мові / мовленні автоматично сприймається як намір деформації синтетичного устрою, хоча українська мова і вважається синтетичною з певними ознаками аналітизму. Однак можемо говорити про те, що синтаксична одиниця аналітичної будови може мати еквівалент синтаксичної будови, тобто, вони не є єдиними можливими варіантами, а скоріше, – інваріантами граматичної форми. Більшістю сучасних лінгвістів аналітизм сприймається як доказ рухомості окремих, не до кінця розкритих ділянок структури мови, тоді як науково доведено, що явище аналітизму стрімко розвивається з декількох причин: першочергово це охоплює процеси мовної глобалізації (сюди зараховують декодування мовлення, збільшення у мовленні нетипових ознак тощо); також слід згадати про соціальну складову розвитку мови (вплив певних соціокультурних подій). Ще однією причиною такого динамічного процесу появи аналітичних форм вважають намір становлення та закріплення

«автентичної» української живої мови в загальному контексті глобалізації. Саме тому дослідження аналітичних форм, зокрема синтаксичних, є досить цікавим та науково актуальним для визначення основних закономірностей розвитку української мови.

Перспективним напрямом подальших досліджень є апробація визначення практичних рекомендацій щодо уникання як надміру аналітичних громіздких конструкцій, так і неоднозначних синтетичних одиниць у мовленні.

Список опублікованих праць за темою роботи:

Булах А. М. Формальні моделі аналітичного підмета в українській мові. Студентські наукові студії : молодіжний науковий журнал. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. Випуск 39 (83). С. 25–29.

Анотація

на кваліфікаційну роботу

на здобуття академічного ступеня магістра

Тема: Аналітизм синтаксичних форм на рівні простого речення

Автор: Булах Анастасія Миколаївна

Науковий керівник: канд. філол. наук, доцент Островська Людмила Станіславівна

Захищена “___” _____ 20__ р.

Короткий зміст праці:

У роботі розглянуто основні прояви синтаксичного аналітизму на рівні простого речення, зосереджених на формах головних членів і поширювачів речення. Було проаналізовано особливості розмежування явищ синтаксичного та морфологічного, синтаксичного та лексичного аналітизму. Розглянуто прийняті принципи ключових фундаментальних протиставлень синтетизму й аналітизму. Досліджено основні способи вираження головних членів речення і поширювачів (прислівних, детермінантних) і встановлено відповідне співвідношення найбільш і найменш поширених серед них. Було застосовано два основних підходи для проведення наукового дослідження – формально-граматичний і семантичний. Виявлено ступінь використання фразеологізму на позначення аналітичної одиниці, проаналізувавши для цього наукові статті сучасних мовознавців, монографії лінгвістів тощо. Виокремлено граматичні форми реалізації складених конструкцій разом із семантичним компонентом, а також засвідчено, що вибір конкретного морфологічного типу для вираження синтаксичної функції носить досить виважений і закономірний характер, і залежить це від багатьох факторів, починаючи від комунікативної стратегії мовця. Проілюстровано наочно (у вигляді діаграм) співвідношення способів вираження аналітичних головних членів і поширювачів простого речення. Було визначено типові формомоделі підметових, присудкових аналітичних сполук.

Ключові слова: аналітизм, аналітична синтаксична форма, головний член речення, другорядний член речення, детермінант, просте речення.

SUMMARY

Anastasiia Bulakh. Analysis of syntactic forms at the level of a simple sentence. – Mykolaiv, 2020.

The study is devoted to the main manifestations of syntactic analysis at the level of a simple sentence, is focused on the forms of the main members and distributors of the sentence. The peculiarities of distinguishing the phenomena of syntactic and morphological, syntactic and lexical analysis were analyzed. The accepted principles of key fundamental oppositions of synthesis and analytics are considered. The main ways of expressing the main members of the sentence and distributors (adverbs, determinants) are studied and the corresponding ratio of the most and least common among them is established. Two main approaches were used for conducting research – formal grammatical and semantic. The degree of use of phraseology to denote an analytical unit is revealed, having analyzed for this purpose scientific articles of modern linguists, monographs of linguists, etc. Grammatical forms of realization of compound constructions together with a semantic component are singled out, and also it is proved that the choice of concrete morphological type for expression of syntactic function has rather balanced and natural character, and it depends on many factors, beginning from communicative strategy of the speaker. The relation of ways of expression of analytical main members and distributors of a simple sentence is illustrated visually (in the form of diagrams). Typical form models of subject, predicate of analytical form were determined.

Key words: *analyticism, analytical syntactic form, main member of a sentence, secondary member of a sentence, determinant, simple sentence.*